

УДК 94 (477)

Юлія Курдина

**ОСОБЛИВОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ГУТ НА ПРИКАРПАТТІ, ВОЛИНІ ТА ЗАКАРПАТТІ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА XV – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

У статті розглядається один із важливих аспектів гутництва – розміщення склоробних печей-гут. Подаються відомості про гутти, які діяли на території Прикарпаття, Волині та Закарпаття в останній третині XV – першій половині XIX ст. На основі опрацювання різних джерел складено перелік гут, які діяли на досліджуваній території та здійснено їх локалізацію на карті.

Ключові слова: гута, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття, локалізація.

Скляне виробництво попри багатовікову історію й досі залишається малодослідженим у вітчизняній історіографії, особливо це стосується лісового гутництва. Причиною цього може бути усталена думка про низький кустарний рівень гутництва, а отже, й незначну роль цього промислу в господарському житті. Водночас нові археологічні дані, зокрема дослідження Унівської [1] та Коростівської [2] гут дозволяють переосмислити погляди на гутництво. Крім того, слід розуміти, що гутництво – це складне явище. Розглядаючи його, необхідно враховувати наступні аспекти: особливості їх розміщення; організацію роботи і персонал, який працював; технологічні та технічні особливості виготовлення скла [3, с. 90]. Кожен з цих аспектів потребує належного висвітлення, однак завданням статті є висвітлення локалізації гут, які функціонували на території Прикарпаття, Волині та Закарпаття – регіонів з достатніми сировинними ресурсами для розвитку лісового гутництва.

Певні спроби у цьому напрямку зробили В. Рожанківський [4] та А. Виробіш [5], однак локалізація гут у їх роботах представлена доволі фрагментарно. Зрештою, виходячи з часу видання праць вказаних дослідників, слід конкретизувати, систематизувати та доповнити відомості про локалізацію гут на досліджуваній території, що і є завданням статті. Тим більше, що питання локалізації гут не було окремим предметом вивчення жодного із дослідників.

Розміщення склоробних майстерень-гут було доволі характерним. З кінця XV – початку XVI ст. спостерігається часткове переміщення майстерень з території міст у віддалені місця, поблизу лісових масивів на піщаному ґрунті, недалеко від води, що було вигідним з точки зору постачання сировини [6, с. 16]. Підтвердженням цього може бути розміщення зафіксованої у Йосифінській метриці місцевості «Стара Гута» (Золочівський район Львівської обл.) на обширі між лісами, при чому ґрунт тут був кам'янистим та непридатним для землеробства [7, арк. 9]. Таких прикладів можна навести безліч.

У народі невеликі майстерні з примітивним обладнанням називали «бродячими гутами», оскільки, після вирубки лісу, майстерні переміщували на нову територію [8, с. 22]. Слід пам'ятати, що вихід деревного вугілля складає 30–40 % від маси сухої деревини, тому склоробна справа була прив'язана до лісу – як джерела сировини [9, с. 58].

Звільнена від лісу площа використовувалася для хліборобства і називалася «майданом». Інколи тут виникали нові села та містечка, у назвах яких збереглися слова «гута», «буда», «майдан» [10, с. 68]. Зокрема, між селами Дубенка і Слобідка Долишня знаходилася Huta Obozisko (сучасний хутір Гута Монастирського району, Тернопільської обл.) [11, арк. 26]. На австрійських картах Олеська позначено «Nad Huciskiem» «Hucisko» та «Hucisko Oleskie» недалеко лісу [12, арк. 44, 47, 52]. Таких прикладів можна навести безліч. Однак слід пам'ятати, що топоніми не можуть служити достовірним фактом існування скляної гути у тому чи іншому місці. Адже слова «майдан», «буда» вказують на прив'язку і до інших промислів, пов'язаних із використанням деревини. Окрім того, гутами називали і кузні, де обробляли заліза та інші метали [5, с. 45–46].

Водночас перші письмові відомості про скляні лісові гутти на цих землях належать до останньої третини XV ст. З 1470 р. походить згадка про село Шкляри на Сянїччині (сучасна Польща). Це село є одним з найдавніших населених пунктів регіону. Промовистим є його місцезнаходження: у прямокутнику 25х30 км у різний час діяло 11 «лісових» гут у селах Шкляри, Гутисько Ненадівське, Гутисько Дрогобицьке. Час їх існування невідомий, однак зрозуміло, що гутти діяли не пізніше, ніж до другої половини XVIII ст., адже у Йосифінській метриці про них не згадується [13, с. 10].

З 1475 р. існувала гута між селами Тремасна і Липниками, можливо де є село Поруби (близько 10 км на південний схід від Добчиць), закладена склярем Матвієм, а потім проваджена його сином Яковом Засянським. Донька останнього – Катерина – у 1536 р. отримала гуту у спадок. Ці відомості дали підстави С. Мартинюку вважати Лемківщину місцем, з якого почалося відродження виробництва скла на етнічних українських землях [14, с. 182]. У податковому реєстрі 1581 р.

зазначено, що гута належала краківському каштеляну Шпитку Йордану, невдовзі її викупив Станіслав Веруський. Впродовж 1608–1609 рр. точилися суперечки з гуту між Станіславом Веруським і Каспрєм Йорданом, однак гута продовжувала функціонувати та постачати скло до Кракова [5, s. 24].

У Руському воєводстві гуті існували у Небилові (1555 – бл. 1570 рр.) та Лукв'янах (припинила існування у 1570 р.); у Белзькому воєводстві гуті були у Панькові та Вишенці. Також скло продукували на гутах, розміщених у володіннях Яна Замойського: в Туробіні, Щебрешині, Неділиськах, Топольчу (сучасне Люблінське воєводство). Належали до володінь Замойських і гуті в Панькові та Вишенці. Цікаво, що Вишенька була новим селом, яке утворилося неподалік скляної гуті. На 1565 р. тут проживало 44 особи, село функціонувало на волоському праві [15, с. 419]. Натомість у Лукв'янах, гута занепала після смерті вдови руського воєводи, який до того її держав, а у 1570 р. гута припинила існування [16, с. 174].

Також у Руському воєводстві скляні гуті XVI–XVII ст. були у Свіржі та Кимирі. На урочищі Гута в Кимирі зібрано фрагменти склоплавильних тиглів і скляних виробів. Однак документальних відомостей про них не маємо [4, с. 49]. Цікаво, що на планах земельних ділянок Кимира середини XIX ст. позначена «циганська буда» [17, арк. 1]. Такий топонім може вказувати на місце виготовлення поташу, який могли використовувати раніше у гуті. Крім того, були гуті в Підгірцях та Уневі [18, с. 83]. У Свіржі й досі одне з урочищ називається «Гутою», і, цілком ймовірно, що саме тут розташовувалось місцеве виробництво скла.

Значним осередком гутництва у Белзькому воєводстві було Любачівський повіт, де гуті існували впродовж XVI–XVIII ст. Перша гута згадується тут під 1550 р. у Потеличі, власником якої був Станіслав Красовський. Ймовірно гута розміщувалась дещо на північ міста, у місцевості «Зелена Гута» та діяла до 1628 р. Натомість, на початку XVII ст. була тут інша гута, яку Анна Годловська передала Себастьяну Присіковському у 1602 р. [5, s. 42]. На місці першої гуті згодом виникло поселення – Зелена Гута – позначене вже на картах Ліс'яніка (перелом XVIII – XIX ст.) [19, tab.10]. Гута Красовського сплачувала 6 злотих чиншу, 400 скляниць та скла до замку, скільки потребує [15, с. 251]. Цікаво, що на Чернігівщині у XVII ст. також відомі гутники Красовські. Очевидно, що тут ми маємо справу з однією сім'єю гутників, у якій за традицією син одержував по спадщині від батька секрети виробництва скла. Така спадковість ремесла у сім'ях гутників призвела до збереження упродовж багатьох століть характерних рис українського гутного скла. На місці обидвох потелицьких гут згодом виникли нові поселення, одне з яких перетворилося у село. Йдеться про згаданий хутір Зелена Гута та село Гута Обединська [4, с. 37].

Від 1713 р. в Любачівському старостві існувала гута під Плазовом, а у 1718–1719 рр. коронний гетьман Адам Міколай Сенявський мав склоробні мануфактури у селі Гутисько Старе коло Горинця. У селах Гута Рожанецька, Гута Кришталева та Гута Стара, що також знаходяться у старостві могли також займатися гутництвом, однак письмових чи археологічних підтверджень цього немає [5, s. 43].

Недалеко Нового Сонча функціонувала гута, проваджена Каспером Суліною з родиною. Тут відомий купець Єржи Тимовський у першій половині XVII ст. закупляв чималу партію віконного скла. У 1736 р. буря знищила будівлю гуті, однак остаточно занепала вона лише на початку XIX ст. [5, s. 25]. Ймовірно, ця гута існувала тут ще з 1493 р., і була заснована київськими майстрами, які переселились сюди в час татарського нашествия [4, с. 34]. Ще дві гуті були недалеко південної межі Краківського воєводства [5, s. 25]. Одна з них діяла у лемківському селі Поворозник. Вона зафіксована у матеріалах про шляхетські маєтки від 1727 р. Однак з документів видно, що гута функціонувала вже у 1613 р., коли за згодою єпископа Тиліцького була передана разом з трьома ланами від Яна Стефека – до Стефана Криницького [20, арк. 10]. Відомо, що у 1627 р. гута опустіла, скло перестали виготовляти, щоб зберегти ліс [5, s. 26].

Упродовж XVII ст. розвиток гутництва дещо загальмувався. Це було загальноєвропейською тенденцією. Навіть Венеція переживала послаблення свого значення як лідера скловиробництва, адже у неї з'явився конкурент – чеське скло [5, s. 58]. Пожвавлення гутного виробництва відбулося в кінці XVII – на початку XVIII ст. – в період розквіту українського гутництва, особливо на Волині і Чернігівщині. Зростає також кількість гут в Галичині [13, с. 10]. Доволі велика гута, що належала Проту Потоцькому, була заснована у Чуднові перед 1755 р. Тут виготовляли невеликий асортимент виробів, а саме: пляшки, склянки, келихи і листове скло [21, s. 677]. Натомість значною була кількість працівників – 20 майстрів. Вони були вільними від повинностей, отримували зарплату та мали власні господарства [21, s. 680–682].

Статистична інформація про гуті, які діяли в Галичині у XVIII ст. міститься у військовому списку населення Королівства Галичини та Лодомерії 1773 р. Дещо раніше спробу скласти реєстр населення та господарської діяльності краю зробив перший губернатор А. Перген, однак його матеріали здебільшого стосувалися кордонів та соціального поділу населення. Значним недоліком була відсутність статистичних відомостей. Військовий список населення Галичини і Лодомерії

датований 29 вересням 1773 р. У ньому містяться відомості про кількість населення, його етнічний склад; фільварки, костели і синагоги; господарські об'єкти (млини, кузні, цегельні, скляні гути тощо). Найбільше скляних гут за даними списку знаходилося у Львівському, Сяноцькому, Жидачівському та Белзькому повітах [22, с. 26–31].

Загалом у Королівстві проживало 205 склярів: Руське воєводство – 108 (Красноставський повіт – 3; Галицький – 21; Тереховлянський – 8; Львівський – 34; Жидачівський – 21; Перемишльський – 13; Сяноцький – 8); Подільське – 6 (у Кам'янецькому повіті); Белзьке – 30 (Белзький повіт – 24; Буський – 3; Грабовецький – 2; Городельський – 1); Любельське – 4; Сandomirське – 19 (у Пільзненському повіті); Краківське – 38 [23, с. 389]. Натомість співвідношення розміщення скляних гут (21) виглядає наступним чином: Руське воєводство – 11 (Галицький повіт – 1; Львівський – 3; Жидачівський – 4; Перемишльський – 1; Сяноцький – 3); Белзьке – 4 (Белзький повіт – 3; Грабовецький – 1); Любельське – 1; Сandomirське – 1; Краківське – 4 [23, с. 391].

На основі списку видно, що у Руському та Белзькому воєводствах був найкращий розвиток господарства. Так, у Руському воєводстві на 1000 мешканців припадало 8,32 господарських та рільничих об'єктів, 0,28 об'єктів промислів і 27,69 ремісників. У Белзькому воєводстві це співвідношення виглядає наступним чином: 0,34; 11, 42 і 29,28 [22, с. 35].

В архівних матеріалах міститься згадка про скляра, який проживав у володіннях Потоцьких у селі Пучап (сучасне село Почапи Львівської обл.). Скляр разом із теслею то столяром затвердили підписами опис речей, які належали до фільварку, за який йшли судові суперечки. Серед цих речей згадуються і 16 виробів зі скла [24, арк. 85, 93].

Іноді залишки скляного виробництва добре простежуються на поверхні. Так, зокрема виявлено гуту в Кимирі [4, с. 49]. Також сліди склярства помітні неозброєним оком у Новій Скваряві. Тут на поверхні ріллі приватної господарської ділянки постійно знаходять дрібні уламки скляних виробів голубого та світло-зеленого кольорів, шматки сплавленої скломаси, фрагменти вогнетривів та тиглів. Деякі з них вдалося зібрати. Скоріш за все, гута діяла у XVIII ст. Можливо вона була закладена при монастирі, рештки якого виявлено неподалік [25, с. 21]. Цей монастир позначений вже на історичному атласі перелому XVI–XVII ст. [26, с. 2]. Також згадується він у документах середини XVIII ст. Крім того тут було сприятливе місце для виготовлення скла, оскільки неподалік були поклади піску, струмок та буково-грабовий ліс [27, с. 15–16].

У середині XIX ст. в всій Європі закінчується епоха лісового «гутництва». Нові підприємства засновуються у промислових центрах, потребують більше робочої сили, залізничного сполучення для підвезення матеріалів і відвантаження продукції. Але реліктові «лісові» гуті існували на просторах Волині і Галичини аж до Першої світової війни, виготовляючи обмежений асортимент простого скла [14, с. 196].

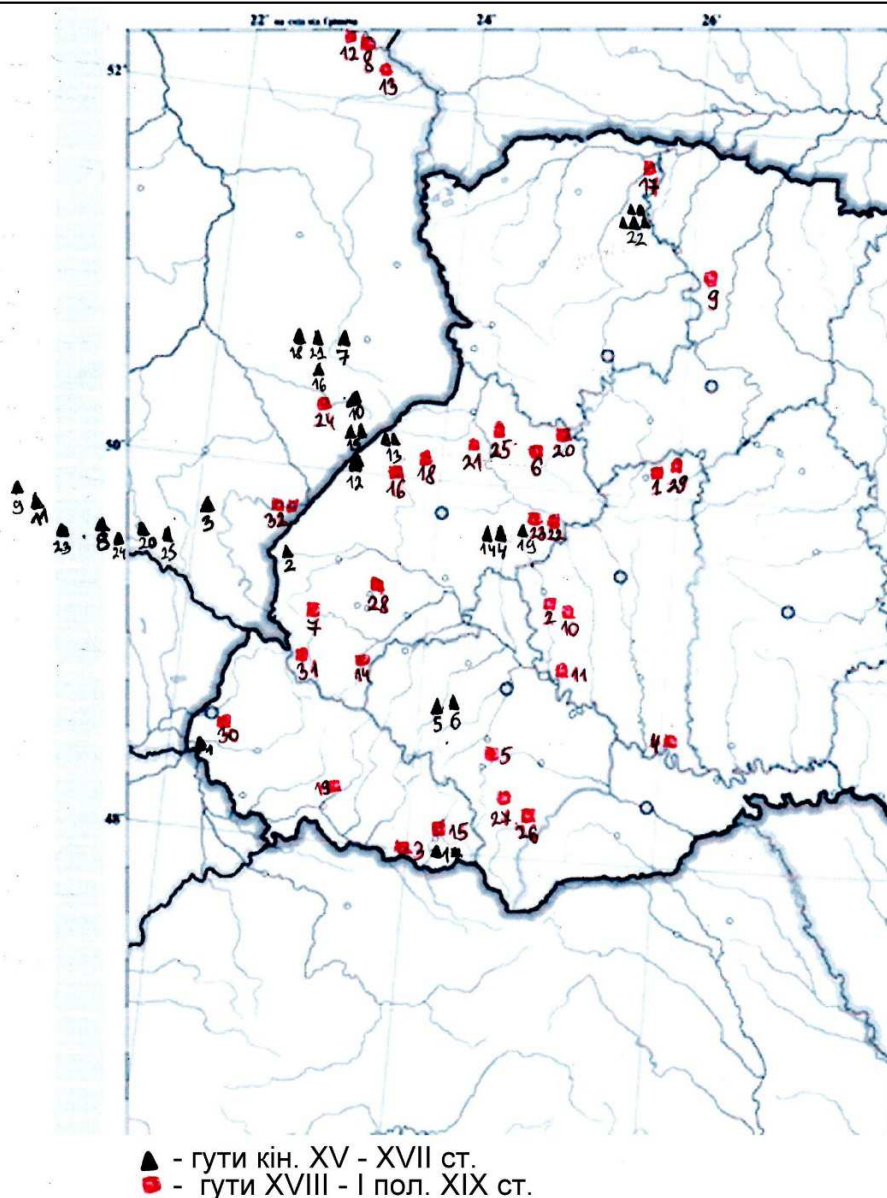
Скляні гути останньої третини XV–XVII ст.

№	Місцезнаходження гути (населений пункт)	Час існування
1.	Антонівка	XVII ст.
2.	Вишенька	60–70-ті рр. XVI ст.
3.	Гутисько Ненадівське	1470-ті рр.
4.	Кимир	XVI–XVII ст.
5.	Лукв'яни	? – 1570 р.
6.	Небилів (Небивалів)	1555–1570 рр.
7.	Неділиська	XVI–XVII ст.
8.	Новий Сонч	згадка під 1493 р.
9.	Осічани	1477–1524 рр.
10.	Паньків	сер. XVI ст.
11.	Поворозник	1613–1727 рр.
12.	Поруби	1475 р. – бл. 1609 р. (з перервами)
13.	Потелич	1) 1550–1628 рр. 2) початок XVII ст.
14.	Свірж	XVI–XVII ст.
15.	Стара Гута	1) згадка під 1570 р. 2) поч. XVII ст.
16.	Топольче	XVI–XVII ст.
17.	Требушани	XVII ст.
18.	Туробін	XVI–XVII ст.
19.	Унів	кінець XVI – початок XVII ст.
20.	Шкляри	згадка під 1470 р.

21.	Щебрешин	XVI–XVII ст.
22.	Замостя (5 гут в околицях)	XVI ст.
23.	Тшемесня	XVI ст.
24.	Тилич	XVI ст.
25.	Язове	XVI ст.

Скляні гуті XVIII – першої половини XIX ст.

1.	Антонівці	початок XIX ст.
2.	Бенева	початок XIX ст.
3.	Великий Бичків (околиці)	початок XIX ст.
4.	Вільховець	XVIII ст.
5.	Горішній Майдан	середина XIX ст.
6.	Гумниська	початок XIX ст.
7.	Гута	середина XIX ст.
8.	Грабовецька гута під Білостоком	друга половина XVIII ст.
9.	Гутка	середина XIX ст.
10.	Завалів	початок XIX ст.
11.	Заліщики	початок XIX ст.
12.	Дубно	друга половина XVIII ст.
13.	Кліщелі	друга половина XVIII ст.
14.	Коростів	1780–1859 рр.
15.	Косівська Поляна	XVIII ст.
16.	Лозина	початок XIX ст.
17.	Любашів (околиці)	XVIII ст.
18.	Нова Скварява	XVIII ст.
19.	Облаза	середина XVII – середина XVIII ст.
20.	Оглядів	початок XIX ст.
21.	Пархач	перша половина XIX ст.
22.	Пеняки	початок XIX ст.
23.	Підгрці	XVIII ст.
24.	Плазов	1713 – ?
25.	Сілець	сер. XIX ст.
26.	Слобідка	початок XIX ст.
27.	Снятин	друга половина XVIII ст.
28.	Старе Село	початок XIX ст.
29.	Стіжок	початок XIX ст.
30.	Ужгород (околиці)	XIX ст.
31.	Ясениця	середина XIX ст.
32.	Ясениця-Сівчинська (2 гуті в місцевостях «Стара гута» і «Нова гута»)	середина XIX ст.

масштаб 1 : 1 000 000

Встановлено, що на території Прикарпаття, Волині та Закарпаття функціонували тридцять одна гута в останній третині XV–XVII ст. та тридцять три гуті у XVIII – першій половині XIX ст. На основі опрацювання різних джерел вдалося створити карту їх розміщення. І це лише гуті, відомості про які вдалося зібрати, очевидно, що діючих гут було більше і встановлення їх місцезнаходження значно доповнить знання про масштаби скловиробництва на окресленій території.

Список використаних джерел

1. Берест Р. Середньовічне гутне виробництво з лісових угідь Унівської Святоуспенської лаври / Р. Берест // Записки НТШ. – 2007. – Т. CCLIII. – С. 548–556.
2. Мартинюк С. Коростівська скляна гута / С. Мартинюк // Скло в Україні. Історія та сучасність: матеріали наукової конференції / Західний науковий центр НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівська академія мистецтв; відп. ред. С. Мартинюк. – Львів, 1995. – С. 41–45.
3. Курдина Ю. Актуальні проблеми дослідження гутництва на західноукраїнських землях / Ю. Курдина // Aktualne problemy w współczesnej nauce: Miedz. Nauk.-Prakt. Konf. – S. 28–30. 06. 2013 r.: zbiór raportów naukowych. Część 1. – Warszawa: Sp. Z o. o. «Diamond trading tour», 2013. – S. 89–92.
4. Рожанківський В. Українське художнє скло / В. Рожанківський. – К.: Вид. АН УРСР, 1959. – 151 с.
5. Wyrobisz A. Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku / A. Wyrobisz. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1968. – 143 s.
6. Петрякова Ф. Українське гутне скло / Ф. Петрякова. – К.: Наукова думка, 1975. – 160 с.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 19, оп. XVIII, спр. 35, 97 арк.
8. Зельдич А. Художнє скло / А. Зельдич. – К.: Мистецтво, 1996. – 103 с.
9. Сорочан Е. Об изделиях из стекла как предмете ремесла и торговли в Византии / Е. Сорочан // Актуальні проблеми

вітчизняної та всесвітньої історії – Харків, 2011. – Вип. 14. – С. 53–62. 10. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.). / О. Тищенко. – К.: Либідь, 1992. – 191 с. 11. ЦДІАЛ України, ф. 19, оп. VI, од. зб. 151, 47 арк. 12. Там само, ф. 186, оп. 6, спр. 1655, 23 арк. 13. Петрякова Ф. Звіт. Гутне виробництво в Галичині. Історичний розвиток, традиції та сучасність / Ф. Петрякова, С. Мартинюк, М. Лосик // Архів Львівської Академії мистецтв. – ДБ № С 01 – 98. – Львів, 2003. – 66 с. 14. Мартинюк С. Давнє скло в Україні / С. Мартинюк // Скло України / [ред. кол. Д. М. Олійник [та ін.]. – К.: Світ успіху, 2004. – С. 176–196. 15. Жерела до історії України-Руси. – Львів: Накладом НТШ, 1895. – Т. 3: Описи королівщин в землях руських XVI віку. Люстрація королівщин в землях Перемиській і Сяноцькій з року 1565 / [під ред. М. Грушевського], 1900. – 496 с. 16. Жерела до історії України-Руси. – Львів: Накладом НТШ, 1895. – Т. 7: Описи королівщин в землях руських XVI віку. Люстрація королівщин 1570 р. / [під ред. М. Грушевського], 1903. – 422 с. 17. ЦДІАЛ України, ф. 720, оп. 1, спр. 433, 3 арк. 18. Рожанківський В. Складне гутництво на Україні в XVI–XVII ст. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К.: Вид. АН УРСР, 1959. – С. 81–99. 19. Administrativ-Karte Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern, C.R. von Kummersberg, 1:115 000 [Електронний ресурс]. – Wien: Verlag u Eigenthum von Artaria, 1855. Режим доступу: http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=43. 20. ЦДІАЛ України, ф. 134, оп. 1, од. зб. 109, 24 арк. 21. Kula W. Huta szklana w Cudnowie. Przenikanie kapitału handlowego do feudalnej manufaktury / W. Kula // Kwartalnik historii kultury materialnej. – 1954. – № 4. – S. 676–690. 22. Ślusarek K. Królestwo Galicji i Lodomerii w pierwszych latach po rozbiórce w świetle wojskowego spisu ludności z 1773 roku / K. Ślusarek // Studia Historyczne, 2010. – R. LIII, Z. 1 (209). – S. 25–38. 23. Ślusarek K. Konkrypcyjny spis ludności z 1773 roku / K. Ślusarek // Studia Historyczne, 2004. – R. XLVII, Z. 3–4 (187–188). – S. 385–393. 24. ЦДІАЛ України, ф. 149, оп. 2, спр. 70, 160 арк. 25. Конопля В. Нова Скварява / В. Конопля, З. Яворівський. – Львів: Новий час, 2003. – 48 с. – (Серія: Археологічні джерела Львівщини; вип. 3). 26. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej / [oprac. Aleksander Jabłonowski] / Akademia Umiejętności w Krakowie. – Warszawa – Wiedeń, 1899–1904. – 17 s. 27. Яворівський Є. Нова Скварява. Історико-краєзнавче дослідження / Є. Яворівський. – Львів: Ліга-Прес, 2002. – 192 с.

Юлія Курдына

ОСОБЕННОСТИ ЛОКАЛИЗАЦИИ ГУТ НА ПРИКАРПАТЬЕ, ВОЛЫНИ И ЗАКАРПАТЬЕ (ПОСЛЕДНЯЯ ТРЕТЬ XV – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX ВВ.)

В статье рассматривается один из важных аспектов гутничества – размещение стекольных печей-гут. Подаются сведения об гутах, которые функционировали на территории Прикарпатья, Волыни и Закарпатья в последней трети XV – первой половине XIX в. На основе анализа различных источников составлен перечень гут, которые действовали на исследуемой территории и осуществлено их локализацию на карте.

Ключевые слова: гута, Прикарпатье, Волынь, Закарпатье, локализация.

Julia Kurdyna

PECULIARITIES OF HUTTA LOCALIZATION IN SUBCARPATHIA, VOLYN AND TRANS-CARPATHIA (THE LAST THIRD OF THE 15TH – THE 1ST HALF OF THE 19TH CC.)

The article considers one of the important aspects of Hutta production – the location of Hutta glass-making furnaces. It provides the information about glassworks which existed in the territory of Subcarpathia, Volyn and Transcarpathia during the last third of the 15th century and the 1st half of the 19th century. On the basis of processing different sources of information, the list of Hutta glassworks operating in the analyzed territory is compiled and their localization on the map is made.

Key words: Hutta, Subcarpathia, Volyn, Transcarpathia, localization.